

BEVEZETŐ

Az 1941-es német megszállást követően két fő ellenállási-felszabadítási mozgalom bontakozott ki Jugoszláviában. A Josip Broz Tito¹ vezette kommunista partizán és a Dragoljub „Draža” Mihajlović² körül szerveződő, nagyszerb ideológiát valló, királyhű (monarchista) csetnik alakulatok egyszerre viseltek hadat a megszállók és a kollaboránsok, valamint egymás ellen. A felszabadító harcok és polgárháború közepette a partizánok fokozatosan erőfölénybe kerültek. 1942. november 26-án a bosznia-hercegovinai Bihaćban megalapították az AVNOJ-t (*Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije* – Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa), melynek 1943. november 29–30-án,³ a boszniai Jajcében megtartott II. ülés-szakán – mely tulajdonképpen államalapító kongresszusnak tekinthető – határozták meg, mely államok alkotják majd a második Jugoszláviát – Szerbia, Crna Gora (Montenegró), Horvátország, Szlovénia, Bosznia-Hercegovina, Macedónia –, ekkor hoztak határozatot az ország föderatív alapú újjászervezéséről, s megtiltották, hogy Péter jugoszláv király (1941–1945) visszatérjen. A Népfelszabadító Nemzeti Bizottságot törvényhozó és végrehajtó jogkörrel ruházták fel. Ugyan Ivan Ribart (horvátországi szerb demokrata párti politikus, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság alkotmányozó nemzetgyűlésének elnöke) választották meg az AVNOJ elnökének, a tényleges hatalmat Tito birtokolta, aki ekkor megkapta a Jugoszlávia marsallja címet.⁴ 1944. június 16-án Tito és Ivan Šubašić (horvát parasztpárti politikus, volt horvát bán, a londoni emigráns kormány miniszterelnöke) Višben egyezményt kötött, melynek értelmében az emigráns kormánynak az AVNOJ-t kellett elismernie egyetlen legitim politikai és katonai erőnek, Tito pedig megígérte, hogy az államformáról a háború után döntenek majd. Ezzel párhuzamosan az emigráns kormány megszakította kapcsolatait a csetnikekkel. 1944. november 1-jén a két kormány újabb egyezményt kötött, melyet a jaltai konferencia nagyhatalmai is elfogadtak. A megállapodást december 7-én függelékkel egészítették ki, kialakítva így a második Jugoszlávia politikai berendezkedésének alapjait.⁵

A Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) sajátos helyzetben volt a többi kelet-európai kommunista párthoz képest. Széles tömegbázissal rendelkezett, a felszabadító harcokban (és a jugoszláv forradalomban) vállalt vezető szerepe pedig biztosította számára a legitimitást, egyúttal eleget tettek a kommunista párt élcsapat szerepéről szóló lenini tételnek is, mely fontos körülmény volt a Szovjetunió szimpátiájának kivívása-megtartása érdekében. Tito kiválóan alkalmazta az úgynevezett „relatív előnyök” politikáját, melynek lényege: az új állami beren-

¹ Tito, Josip Broz (eredeti neve: Josip Broz, a Tito mozgalmi fedőnév) (1892–1980), horvát-szlovén származású, magát horvát nemzetiségű jugoszlávnak valló kommunista politikus. 1937-től a Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) főtitkára, 1966-tól elnöke. 1941-től a partizánmozgalom irányítója. Neve fémjelzi az 1945–1980 közötti Jugoszláviát, 1943-tól Jugoszlávia marsallja, 1945-től 1964-ig miniszterelnök, 1953-tól államfő. Az el nem kötelezett országok mozgalma egyik legbefolyásosabb politikusa volt egészen haláláig. Titóról készült magyar nyelvű életrajz: Polonyi Péter: *Mao – A. Sajtí Enikő: Tito*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2000. 161–307.

² Mihajlović, Dragoljub „Draža” (1893–1946), szerb katonatiszt, 1941-től a nacionalista, „nagyszerb” ideológiát valló csetnik mozgalom vezetője. 1942–1944 között az emigráns kormány hadügyminisztere és „honi főparancsnoka”. 1946-ban halálra ítélték és kivégezték.

³ 1943. november 28. – december 1. között zajlott a teheráni konferencia is, Titóék az ülés összehívásával minden bizonnyal jelezni akarták a nagyhatalmak felé, hogy Jugoszláviát érintő kérdésekben csak a jugoszlávok beleegyezésével dönthetnek.

⁴ Az AVNOJ második ülésén készült dokumentumok magyarul is olvashatók: *Az AVNOJ második ülése. Dokumentumok*. Forum, Újvidék, 1974. További adatok: Juhász József: A kisebbségek Tito föderációjában. Magyarok és albánok „hídszerepben”. *História*, 2010/1–2. sz. 52. Uő.: *Volt egyszer egy Jugoszlávia*. Aula, Budapest, 1999. 100–101. Az AVNOJ alakuló ülésére lásd: Dennison Rusinow: *The Yugoslav Experiment 1948–1974*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles, 1978. 2.

⁵ Juhász: *Volt egyszer... i. m.* 104–105.

dezkedés minden nemzetnek ígér valamit.⁶ A „testvériség és egység” (*bratstvo i jedinstvo*)⁷ jelszavaival a nemzeti ellentéteken próbáltak felülemelkedni. 1945. november 11-én az általános választójog, titkos és közvetlen szavazás elve alapján megtartották a parlamenti választásokat, a polgári pártok a JKP erőszakos hatalommegragadási módszerei miatt bojkottálták az eseményt. Hivatalos adatok szerint a szavazásra jogosultak 88,7%-a élt választójogával, 90,8%-uk a népfrentlistára voksolt, ami jelzi a kommunisták társadalmi támogatottságát.⁸ A politikai hatalom megszerzése során Aleksandar Ranković⁹ vezetése alatt hatékonyan működő titkosszolgálati és rendőri szervezet jött létre. 1946-ban megalakult a politikai rendőrség (UDB vagy UDBA, *Uprava državne bezbednosti* – Állambiztonsági Igazgatóság), mely az 1944-ben alapított OZNA (*Odeljenje za zaštitu naroda* – Népvédelmi Osztály) utódja volt.¹⁰ Az UDBA feladatkörébe tartozott a JKP által ellenségnek titulált személyek felkutatása, likvidálása is. A terror eszközeivel számoltak le politikai ellenfeleikkel, a világháború alatt kompromittálódott egyénekre gyakran koncepciós perekben mondták ki a halálos ítéletet, majd végre is hajtották azt.¹¹

1945. november 29-én megalakult a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság, 1946. január 31-én kiadták az 1936-os szovjet konstitúció mintájára megalkotott jugoszláv alkotmányt.¹² Az abban foglaltaknak megfelelően Tito több posztot is betöltött: egyszerre volt pártfőtitkár, a kormány és a Népfrent elnöke, valamint a Jugoszláv Néphadsereg parancsnoka. Megkezdődött a gazdaság átstrukturálása: állami tulajdonba vettek vállalatokat (külföldi tulajdonban lévőket is), földosztást hajtottak végre, szovjet mintára mezőgazdasági termelőszövetkezeteket alapítottak, szorgalmazták az iparosítást.¹³

A tulajdonviszonyok átszervezésével és az ország újjáépítésével párhuzamosan¹⁴ megkez-

⁶ Szlovénia a szlovén etnikai területeket magában foglaló tagköztársaság lett, a föderatív berendezkedés lényegesen nagyobb állami önállóságot ígért a királyi Jugoszláviában tapasztalathoz viszonyítva. Tito harcolt a karintiai, szlovénok lakta területek Jugoszláviához (a szlovén tagköztársasághoz) csatolásáért, ami szintén jót tett a szlovén nemzeti önértzetnek. A horvátok esetében hangsúlyozták, csak az usztasa-mozgalomban aktív szerepet vállaló személyeket tekintik kollaboránsnak, a kollektív bűnösség elvét a horvátság egészével szemben nem alkalmazzák. Továbbá Horvátország egyenrangú tagköztársaságként vehetett részt az állami életben (láttuk, Tito horvát-szlovén származású volt.) A macedónokat elismerték önálló népként, s a macedón nemzeté válás folyamata – ironikus módon – az internacionalista szellemiségű Jugoszláviában fejeződött be. A Vajdaság autonóm tartományi, Koszovó–Metohija (Kosmet) autonóm körzeti státuszt kapott a szerb tagköztársaságon belül. Bosznia-Hercegovina egyenrangú tagköztársaságként volt jelen, ez kedvezett a muzulmánoknak, s megoldást kínált – kezdetben mindenképp – a terület hovatartozása miatt meglévő szerb-horvát ellentétek kezelésére is. A szerbek túlsúlya megmaradt az állami adminisztrációban, főként partizánmúltjuk, a felszabadító háborúban vállalt szerepük egyfajta elismeréseként. Juhász: *Volt egyszer...* i. m. 120–123.

⁷ Az elv a jugoszlávizmus titóista értelmezéseként értékelhető – mely egyszerre jelentett hazaszeretetet, a munkásosztály egysége alapján internacionalizmust, ebből következően nacionalizmusellenességet –, fontos összetevője még a partizánmítosz. A. Sajti Enikő: Nemzettudat és jugoszlávizmus. *Acta Historica*, Tomus LXXXV. 1987. 3–10.

⁸ Juhász: *Volt egyszer...* i. m. 116–117.

⁹ Ranković, Aleksandar (1909–1983), szerb kommunista politikus. A háború idején, majd a második Jugoszláviában is a párt kádertügyeit és belügyi apparátusát irányította. 1963-tól Jugoszlávia alelnöke volt. 1966-ban, a brioni pártplénumon minden tisztségétől megfosztották – többek között – Titóval kialakult személyes ellentéte miatt. Ezt követően visszavonult a politikától.

¹⁰ Juhász: *Volt egyszer...* i. m. 113.

¹¹ Ilyen perben ítélték halálra, majd végezték ki 1946-ban Dragoljub Mihajlovićot is. Ugyanebben az évben fogták perbe Alojzije Stepinac zágrábi érseket, igaz, őt nem végezték ki, előbb hosszú börtönbüntetés letöltésére ítélték, majd büntetését némileg enyhítve, házi őrizetben tartották. Az ellene folyó eljárással a katolikus egyház befolyását akarták megtörni. Juhász József: A titói Jugoszlávia első évtizede. In: A. Sajti Enikő – Juhász József – Molnár Tibor: *A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955). Konsolidacija Titovog režima na Potisju (1945–1955)*. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád megyei Levéltára – Vajdasági Magyar Művelődési Intézet – Zentai Történelmi Levéltár, Zenta – Szeged, 2013. 9.

¹² Uo. 7–9.

¹³ Juhász: *Volt egyszer...* i. m. 119–120.

¹⁴ A gyors sikerek hátterében nyugati segítség állt, az UNRRA-tól – Európában a legmagasabb összegű – 415 millió

dődött a tervgazdálkodás alapjainak lefektetése is. Kelet-Európában elsőként 1947-ben elindították az első ötéves tervet, ugyancsak ebben az évben elérték a háború előtti ipari termelési szintet.¹⁵

A bel- és gazdaságpolitika teljes állami ellenőrzés alá vonásával együtt megkezdődött az ország külpolitikai átorientálása is. Jugoszlávia és a Szovjetunió 1945. április 11-én barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt kötött, melyet további megállapodások követtek, a magyar–jugoszláv barátsági szerződést 1947. december 8-án írták alá Budapesten. Két évvel később – a szovjet külpolitikai utasításoknak megfelelően – a jugoszláv vezetés elutasította a Marshall-tervben való részvételt, minek következtében a jugoszláv–amerikai viszony folyamatosan romlott. Titókék célja az volt, hogy az állam határai essenek egybe az etnikai határokkal, így megvalósulna a „minden délszláv egy államban egyesítése” tétele, mely a 19. század közepe óta alapelveként volt jelen – főként – a szerb és horvát nemzeti gondolkodásban. Ezen elv miatt vált feszültté a viszony Ausztriával és Olaszországgal, előbbi országgal szemben Karintiában, utóbbival Triesztnél támasztottak területi követeléseket.¹⁶

A jugoszláv–szovjet ellentét

Habár mind a konfliktus résztvevői, mind a korábbi kutatások több okot is felsorolnak a két ország viszonya megromlásának tárgyalásakor, a konfliktust Tito és Sztálin érdekellentéte alapozta meg. Tito hegemoniára törekedett a Balkán-félszigeten, ezek a regionális hatalmi törekvések viszont Sztálin elképzelései szerint megengedhetetlenek voltak, ő ugyanis egységes (monolit), szovjetek dominálta szocialista tömböt akart kiépíteni. Ez irányú törekvéseire, hatalmi ambíciói mellett, az 1948. február 21-én lezajlott prágai kommunista hatalomátvétel, valamint az éleződő hidegháborús szembenállás is ösztönzőleg hatott.

1947. szeptember 22–27. között a lengyelországi üdülőhelyen, Szklarska Porębában tartott konferencián megalakult a Komintern¹⁷ utódjának tekinthető Kominform (Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája),¹⁸ melynek székhelyétől Belgrádot választották. Ezt a lépést egyfajta gesztusként – a Sztálin–Tito-szövetség szimbólumaként értékelhették a jugoszlávok, egy másik értelmezési lehetőség szerint Sztálin így akart szorosabb felügyeletet gyakorolni az önálló (a szovjet álláspontot nem mindig ismerő, a szovjetek véleményét nem minden esetben kikérő), több esetben „partizánakciót” folytató Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) felett.¹⁹

A két fél közötti konfliktus az 1948. február 10-i moszkvai titkos tárgyalás után mélyült el. Sztálin erre a napra a szovjet fővárosba hívta a jugoszláv és a bolgár kommunista párt ve-

---

dolláros segítyt kaptak. UNRRA: *United Nations Relief and Rehabilitation Agency*, az Egyesült Nemzetek Segélyezési és Rehabilitációs Hivatala; 1943–1947 között működő, 44 ország által alapított adminisztratív szervezet, mely a II. világháború sújtotta nemzeteket segítette. Felügyelte a segélyszállítmányok elosztását, segítette a gazdaság talpra állítását, támogatta a háború során kitelepítetteket, menekülteket.

¹⁵ John R. Lampe: *Yugoslavia as History. Twice there was a country*. Cambridge, 2000. 235.

¹⁶ Vukman Péter: Sztálin és Tito titkos moszkvai találkozója (1948. február 10). *Documenta Historica* 64. JATEPress, Szeged, 2004. 8–9.

¹⁷ Kommunista Internacionálé, a kommunista pártok nemzetközi szervezete. 1919-ben alapították, I. kongresszusát Lenin szorgalmazására Moszkvában tartották. Sztálin 1943-ban, a szövetséges hatalmak világháborús együttműködésének részeként, hivatalosan is feloszlatta a szervezetet.

¹⁸ Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája, 1947–1956 között működő nemzetközi szervezet, a kelet-közép-európai kommunista pártokon kívül a francia és az olasz kommunista párt voltak a tagjai. A szovjet–jugoszláv szakítást követően székhelyét Bukarestbe helyezték át. 1956 áprilisában – a szovjet–jugoszláv viszony normalizálódása jegyében – feloszlatták.

¹⁹ Juhász: *Volt egyszer...* i. m. 124.